

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.346.32-053.6(477.64-21)

Л.В. АФАНАСЬЄВА

ЕМПІРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРКУЛЬТУРНОГО МІСТА

У статті визначено рівень етнічної толерантності молоді в поліетнічному середовищі першого інтеркультурного міста України та визначено необхідність науково обґрунтованого підходу до пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання міжетнічних протистоянь.

Ключові слова: толерантність, етнічна толерантність, етнос, молодь, місто, поліетнічне місто, інтеркультурне місто.

Однією з ознак і визначальних чинників сталого соціокультурного розвитку української держави на сучасному етапі є рівень міжетнічних відносин у її полікультурному просторі, а рівень розвитку багатьох регіонів України з високим рівнем поліетнічності населення залежатиме в майбутньому від вирішення проблеми формування толерантності етнічних спільнот у молодіжному середовищі.

Незважаючи на значну активізацію науково-дослідної роботи за різними напрямками, дослідження рівня етнічної толерантності молоді як ціннісної орієнтації та конкретних форм і тенденцій її вияву в локальному міському середовищі до сьогодні є рідкісним явищем. Актуальними на разі є дослідження ролі міського поліетнічного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді інтеркультурного міста на регіональному й локальному рівнях та пошук шляхів соціокультурного коригування міжетнічних відносин у молодіжному полікультурному соціумі конкретних міст і регіонів з набуттям статусу інтеркультурного.

Культура міжетнічної толерантності, як соціокультурний і суспільно-політичний феномен, сьогодні постає предметом і об'єктом значного корпусу гуманітарних наук. Теоретичні аспекти формування культури толерантності представлені в концепціях Д. Алмонда, Л. Гумільова, В. Кімлічки, А. Лейпхарта, Н. Лумана та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Актуальним для епохи глобалізаційного взаємопроникнення етнокультур є пошук шляхів формування культури міжнаціонального спілкування (К.-О. Апель, З.Т. Гасанов, В.П. Комаров) і спілкування в мультикультурному середовищі.

Теоретичного обґрунтування в працях багатьох дослідників набули процеси формування особистості в умовах полікультурного середовища (М. Бахтін, Л. Виготський, Н. Данилевський, Е. Ейлер та ін.), проблема взаємодії особистості й соціального поліетнічного середовища (аналіз проблем виховання молоді, принципи взаємодії соціальних інститутів, фактори й умови виховання).

Важливими в контексті нашої роботи є напрацювання Я. Морено, Е. Богардуса, Е. Берджес, Р. Парка, які заклали основи “просторово зорієнтованої” галузі соціології – соціології міста та праці багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників соціокультурної специфіки міського середовища, міського способу життя, культури міста.

Етнічна толерантність, як соціальне явище, зумовлене традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної і гуманітарної культури суспільства та психологічними факторами у спілкуванні представників різних етносів, є предметом постійної уваги українських етносоціологів і етнопсихологів. Рядом проектів і досліджень науковцями Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та багатьох регіональних соціологічних центрів і лабораторій упродовж останнього десятиліття ґрунтовно опрацьовується проблематика стану толерантності українського суспільства, відстежуються ризики і можливості для формування національної єдності.

Новітні дослідження змушують нас констатувати, що, на превеликий жаль, сьогодні Україну вже не можна назвати державою з високим рівнем толерантності, на чому на офіційному рівні наголошують ініціатори парламентських слухань із зазначеної проблеми [8].

У зв’язку зі значними соціокультурними перетвореннями в нашій країні з’являється тенденція до міжетнічного розшарування, відокремлення, яка переходить у національну нетерпимість, непримиренність і зростання ксенофобських настроїв. І першими, хто дає свою оцінку і на це реагує, – молодь. Специфіка цієї групи полягає і в тому, що вона є групою, яка шукає своє місце в суспільстві. З одного боку, для неї характерна соціальна незрілість, несформованість ціннісних орієнтацій, нездатність повною мірою адекватно прогнозувати наслідки своїх дій і вчинків, агресивність, соціальна апатія, байдужість, пасивність, безвідповідальність, відмова від традиційних моральних та культурних цінностей. Тому, на наш погляд, є так важливо прогнозування міжетнічної толерантності в майбутньому, і усвідомлення здатності молодого покоління протистояти цим викликам [2, с. 81–82].

Зазначимо, що останнім часом в Україні саме в молодіжному середовищі все частіше стали виявлятися ксенофобські настрої. Все помітнішою стає діяльність праворадикальних молодіжних організацій, поява та поширення расистської символіки та літератури, зростає кількість актів ван-

далізму та кількості злочинів, здійснених під впливом ксенофобських установок. Хоча ці випадки нечисленні й не знаходять значної підтримки серед молодих людей, їх прояв не може лишатися поза увагою суспільства.

Особливою стратою є сучасний український освітній простір вищої школи, який останніми роками характеризується зростанням етнокультурного розмаїття, збільшенням кількості іноземних студентів. На сьогодні в Україні навчаються більше ніж 48 тисяч іноземців із 137 країн світу: з Китаю – близько 6 тисяч, Туркменістану – 5 тисяч, Росії – 3,5 тисячі й з Індії – 3 тисячі [4]. Наслідком такого стану речей часто стає ускладнення стосунків між ними, які знаходять прояв в агресії, відкритій зневазі, які провокують як вітчизняні, так і іноземні студенти.

Метою статті є висвітлення ролі міського інтеркультурного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді невеликого поліетнічного міста та шляхів соціокультурного коригування міжетнічних відносин в молодіжному полікультурному соціумі.

У контексті мети нашого дослідження і світлі вищенаведених даних слушною є точка зору американського соціолога Л. Козера, який вважає, що не конфлікт як такий загрожує рівновазі системи, а її жорсткість, переважно різноманітні напруженості, які, акумулюючись, можуть призвести до гострого конфлікту, що стосуватиметься базових цінностей і зачіпати основи суспільної злагоди. Дослідник, розглядаючи конфлікт як спосіб адекватного пристосування норм до мінливих умов, цілком слушно зауважує, що соціальна структура, у якій є місце для конфлікту, може уникнути станів внутрішньої нестійкості або модифікувати (модифікація-видозміна) це напруження, змінивши існуючий стан речей [5]. Потребу у виокремленні емпіричних чинників розгляду проблеми міжетнічної взаємодії свого часу слушно сформулював Дж.Г. Мід щодо відмінності механізму абстрактного й конкретного усвідомлення соціальної взаємодії етнокультурних свідомостей спільнот: “Саме у формі узагальненого іншого соціальний процес впливає на поведінку індивідів, які залучені до нього й підтримують його, тобто спільнота здійснює контроль над поведінкою своїх індивідуальних членів, бо саме в цій формі соціальний процес (співтовариство) проникає в ролі визначального чинника у мислення індивіда” [6; 9]. Вищеназване вказує на потребу розгляду проблеми етнічної толерантності не лише на рівні великих адміністративно-територіальних утворень, мегаполісів тощо, де відбуваються масштабні етнічні міграційні процеси, зумовлені глобальними чинниками, але й у порівняно невеликому просторі окремих міст з традиційним усталеним міжетнічним побутом.

У вказаному контексті Мелітополь є унікальним містом Запорізького Приазов'я, у якому протягом більше ніж 220 років гармонійно співіснують етнічно-конфесійні й національні спільноти [9, с. 227]. Сьогодні тут проживає більше ніж 158 тисяч мешканців [7], представників 93 етнічних і національних груп. За підтримки місцевої влади в місті та районі

функціонують 23 національно-культурні товариства, які об'єднані в Асоціацію. За ініціативи Центру розвитку “Демократія через культуру” з 2008 р. місто Мелітополь було включене до пілотажного проекту Ради Європи під назвою “Інтеркультурні міста”, де воно презентує Україну.

Метою розпочатої в 2008 р. спільної ініціативи Ради Європи та Європейської комісії програми “Інтеркультурні міста” було вивчення потенціалу управління етнокультурним розмаїттям на місцевому рівні та міжкультурного підходу до нього. Цей підхід спирається на ідею, що етнокультурна розмаїтість населення є конкурентною перевагою, а не загрозою міського розвитку, а передбачення і запобігання конфліктам є головною передумовою спільного життя в динамічному й комунікативному суспільстві.

Оптимальне інтеркультурне місто в самому процесі посередництва і вирішення конфліктів вбачає можливість для інновацій та більшої злагоди. Місто не може бути інтеркультурним, якщо не знає про своїх мешканців, їхнє розмаїття, спосіб життя, як вони взаємодіють одне з одним. Інтеркультурна обсерваторія збирає існуючі дані й розглядає їх з міжкультурної точки зору. Вона також визначає прогалини в міських знаннях і розробляє в разі потреби нові дані та способи аналізу, щоб поглибити й прояснити “міжкультурну картину” [3].

Заснована на такому підході “Стратегія інтеркультурного міста” мала на меті формування політики міста, що спиралася б на широкий діапазон гравців, зокрема, – місцеву владу, фахівців різних галузей, соціальні служби, ЗМІ і, звичайно, ж громадськість. Їхня участь важлива не тільки для формування політики, а й для створення нової спільної ідентичності, пов'язаної з містом.

Від 2008 р., коли почалася програма, до неї приєдналося на європейському рівні 21 місто, і ще 25 міст стали асоціативними членами цієї мережі. Більше того, були створені чотири національні мережі – в Італії, Іспанії, Норвегії та Україні. Наразі Португалія також формує свою мережу. Слід зазначити, що українська мережа (українська платформа) створена за ініціативи Центру розвитку “Демократія через культуру” на основі досвіду міста Мелітополя і на сьогодні складається з одинадцяти міст, а саме: Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Луцьк, Мелітополь (Запорізька обл.), Ніжин (Чернігівська обл.), Павлоград (Дніпропетровська обл.), Прилуки (Чернігівська обл.), Херсон, Хмельницький, Южне (Одеська обл.). Поряд із вивченням і засвоєнням кращого досвіду й моделі управління на місцевому рівні метою мережі є сприяння обміну між представниками галузей освіти, культури, економіки, бізнесу, ЗМІ, що розглядаються як головні партнери й учасники процесу [3].

Досліджуючи значення соціокультурного середовища Мелітополя як інтеркультурного міста, ми виходили з розуміння того, що його позитивний вплив можливий за умови функціонування міжетнічного та міжкультурного простору, у якому той чи інший представник етносу почуває себе емоційно затишно та стабільно в плані самореалізації.

Важливу роль у присвоєнні статусу інтеркультурного міста й формуванні толерантного соціального середовища в ньому відіграє громадська думка його територіальної громади, де на основі тісних соціальних зв'язків більшою мірою воно самоорганізовується, взаємнопроникаючи в усі сфери буття. Адже територіальною громадою мешканці міста стають лише тоді, коли вони починають діяти не як населення, а як організована спільнота – суб'єкт прийняття важливих доленосних для міста рішень. Тому врахування громадської думки територіальної громади при прийнятті важливих для міста й городян рішень, контроль за ефективністю виконання поставлених цілей виступають важливим інститутом формування в місті громадянського суспільства.

І хоча, на думку 8,3% мелітопольців, рівень культурної політики міста залежить від громадських організацій, 20,8% – від міської громади, 11,3% – від комерційних організацій, однак переважна ж більшість опитаних (57%) вважають, що це має здійснювати міська влада, яка все-таки розпочала робити певні кроки щодо врахування громадської думки городян в реформуванні духовного життя.

З метою виявлення рівня толерантності в суспільному середовищі інтеркультурного міста за ініціативи громадської організації “Квітка життя” лабораторією соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького було проведено анкетне опитування “Роль полікультурного середовища у формуванні міжетнічної толерантності молоді міста Мелітополя”, безпосередню участь у якому брала автор під час проходження виробничої практики [1].

Об'єктами спостереження виступала молодь міста віком від 14 до 35 років. Генеральна сукупність (N) становить 14 473. Вибіркову сукупність (n) становлять 500 осіб (275 дівчат і 225 хлопців). Погрішність вибірки не перевищує 4,4% при $p = 95\%$. Оскільки розбіжність між кількістю представників етнічних груп у генеральній сукупності досить велика, і враховуючи наявність титульної групи (українці), до вибіркової сукупності нами було включено по 35 респондентів з 14 найбільш численних етнічних груп (албанці, азербайджанці, вірмени, білоруси, болгары, греки, грузини, євреї, кримські татари, молдавани, німці, поляки, росіяни, українці, чехи).

Оскільки одним із ключових питань етнокультурного соціуму є проблема довіри до людей, ми запропонували респондентам відповісти на запитання: “Як Ви вважаєте, чи можна довіряти людям”? У результаті проведених досліджень було виявлено, що настрої відносно довіри до людей у молоді значно відрізняються від старшого покоління, про що наочно свідчить така динаміка: у респондентів 14–17 років рівень недовіри становить 45,6%, 18–30 років – 30,4%, 31–35 років – 22,1%.

Для виявлення рівня соціальної дистанції, яку продукує молодь регіону, була використана шкала Богардуса, модернізована та адаптована до вивчення міжетнічної толерантності в Україні Н. Паніною і Е. Головахою.

Результати дослідження свідчать про те, що рівень соціальної дистанції в місті в цілому помірний (4,134 078). Однак, незважаючи на цей чинник, і на те, що місто Мелітополь заявило про себе як інтеркультурне, молодь, на відміну від старшого покоління, більше схильна до національної відокремленості і відносно ряду етнічних співтовариств займає позицію “я готовий з ними співпрацювати, але не хочу бачити їх членами своєї сім’ї або друзями”.

Респондентам, які вказали на негативне ставлення до представників тих чи інших етнічних співтовариств, було запропоновано відповісти на запитання: “На основі чого у Вас склалося таке негативне ставлення до людей інших національностей?” З-поміж тих, хто відповідали, 8,6% вказали, що вони відчули нетовариське ставлення на власному досвіді. Це в основному молоді албанці, вірмени, караїми, поляки, євреї, болгари, українці та росіяни, 5,2% з яких стикаються з цим постійно. У 12,2% респондентів негативні стосунки склалися з інформації про ці проблеми, яку вони отримали від знайомих і друзів.

Найвищий показник нетовариського ставлення (28,7%) в опитаних склався не з власного досвіду, а з повідомлень у засобах масової інформації (інтернет-ресурсів, соціальних мереж, газет, журналів, телебачення тощо). У результаті аналізу соціологічної інформації було встановлено, що та молодь, яка вже вступила в стан дорослих, має певну економічну незалежність, створює власні сім’ї, має особисту самостійність, тобто здатна приймати рішення, менш схильна до впливу ЗМІ (26–30 років – 21,2%, 31–35 – 11,4%) порівняно з неповнолітньою молоддю у віці від 14 до 17 років, де цей показник вищий і становить 39,7%.

Для виявлення характеру міжетнічних стосунків у громадському середовищі респондентам було запропоновано відповісти на запитання “Як Ви вважаєте, чи існує напруженість у міжнаціональних відносинах у Мелітополі?”. У ході обробки соціологічної інформації було встановлено, що, на думку 59,6% опитаних мелітопольців, напруженості у міжнаціональних відносинах у нашому місті не існує, для 8,4% така проблема на тому чи іншому рівні все ж існує, а для 3,8% – навіть дуже гостро (безпосередньо на собі її відчули молоді албанці, вірмени, караїми, поляки, євреї, болгари, українці та росіяни).

Відносно виявлення рівня задоволеності стосунками з представниками інших національностей респондентам було запропоновано відповісти на запитання чи “Задоволені Ви тим, як складаються Ваші стосунки з іншими народами, які проживають поряд з Вами”? Відповіді на це запитання свідчать про те, що майже всі респонденти (94,6%) більшою мірою задоволені міжетнічними відносинами в регіоні. При цьому 84,5% опитаних вказали, що серед їх друзів є представники різних національностей та етнічна самоідентифікація для них не має великого значення. Але, незважаючи на епізодичні (3,4%), випадки проявів ксенофобії серед неповнолітніх, немає упевненості в тому, що вони не поширяться на іншу части-

ну молоді. Тим паче, що молодь швидко переймає усе неформальне і радикальне.

Таким чином, отримані нами дані засвідчують необхідність більш диференційованого підходу до вимірів світоглядно-ціннісних чинників, оскільки етноменталітетні параметри у людських стосунках, як прояв специфічних рис і характеру мислення в діяльності й поведінці людей, можуть бути різними за типами. У цілому ж результати наших досліджень свідчать про те, що рівень етнокультурної толерантності в Мелітополі, де історично проживають представники різних етносів, конфесій і культур, які від покоління до покоління формували дружні взаємовигідні стосунки, можна визначити як середній.

Висновки. Незважаючи на достатньо складні умови проведення якісних і кількісних етнотематичних соціологічних досліджень у полікультурних регіонах, дослідження значення соціокультурного середовища у формуванні етнічної толерантності і ролі міського інтеркультурного середовища у формуванні етнічної толерантності молоді дає змогу стверджувати, що будь-які позитивні впливи в соціумі уможливаються лише за умови функціонування в ньому міжособистісного простору певної якості.

Для позитивних зрушень у досягненні прийнятного рівня міського інтеркультурного середовища і формування сталої етнічної толерантності молоді невеликого поліетнічного міста найважливішою залишається проблема скоординованого підходу до виховання толерантності, дотримання вимог системної, послідовної роботи ісіх соціальних інститутів суспільства, у тому числі й органів місцевої влади, міської громадськості з формування ефективних толерантних відносин.

Аналіз покрокового впровадження “Стратегії інтеркультурного міста” у м. Мелітополь, яка мала на меті формування етнополітики міста з опорою на місцеву владу, фахівців різних галузей, соціальні служби, ЗМІ і громадськість, засвідчує важливість участі всіх без винятку вказаних суб’єктів втілюваної програми у формуванні нової, спільної “інтеркультурної” ідентичності у мешканців міста.

Активна участь молоді м. Мелітополя у втіленні багатьох аспектів “Стратегії інтеркультурного міста” свідчить, що для значної частини молодіжного середовища скоординоване і достатньо тривале впровадження вказаних вище заходів у полікультурному регіоні слід вважати не лише необхідною умовою зростання особистісної етнічної свідомості, а й засобом подолання етапу пасивності у міжетнічних відносинах, переходу від простого співіснування до етапу активності, загальної участі, кооперації і взаємодії у всіх сферах суспільного життя.

Вищенаведене дає всі підстави стверджувати, що науково обґрунтований підхід до пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання міжетнічних протистоянь між етносами, незалежно від причин їх походження, дає всі підстави для уможливлення етнокультурно-

го зростання як чинника продуктивної людської комунікації у різних площинах суспільного життя.

Список використаної літератури

1. Социологическое исследование “Роль поликультурной среды в формировании межэтнической толерантности молодежи города Мелитополя”: проект Запорожского областного благотворительного фонда “Цветок жизни”. Лаборатория социологических исследований МГПУ им. Б. Хмельницкого. Мелитополь, 2011.16. [Парламентские слушания на тему: “Этнонациональная политика: свершения и перспективы”] [Электронный ресурс] / [Л.В. Афанасьева, И.В. Букреева, Л.Ф. Глинская, А.В. Орлов.]. – Режим доступа: <http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html>. – Дата обращения: 4.04.2012.

2. Афанасьева Л.В. Толерантність в поліетнічному просторі Східної Таврії: по-колінський підхід / Л.В. Афанасьева, Л.Ф. Глинська // Полікультурність, діалог і згода: українські реалії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Мелітополь, 2008. – С. 80–82.

3. Гідікова І. Мережі інтеркультурних міст. Міжнародний навчальний курс “Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу”/ І. Гідікова. – Київ ; Вінниця : Рада Європи, Міністерство культури України, Центр розвитку “Демократія через культуру”, 2012.

4. Иностранные студенты хлынули в Украину [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infoline.sumy.ua/news.php?country=1&article=79>.

5. Козер Л.А. Функции социального конфликта / [пер. с англ. О. Назаровой ; под общ. ред. Л.Г. Ионина]. – М. : Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. – 295 с.

6. Мид Д. Сознание, самость и общество / Д. Мид. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 34 с.

7. Населення України 2010 рік: демографічний збірник / [відп. за вип. Г.М. Тимошенко]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 442 с.

8. [Парламентские слушания на тему: “Этнонациональная политика: свершения и перспективы”] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html>.

9. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов’ї / Б.В. Слющинський. – К. : Аквілон-Плюс, 2008. – 548 с.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2013

Афанасьева Л.В. Эмпирическая репрезентация этнической толерантности в контексте интеркультурного города

В статье определено уровень этнической толерантности молодежи в полиэтнической среде первого интеркультурного города Украины, определено необходимость научно обусловленного подхода к поиску гуманных путей предотвращения и практического преодоления межэтнических противостояний.

Ключевые слова: *толерантность, этническая толерантность, этнос, молодежь, город, полиэтничный город, интеркультурный город.*

Afanasyeva L.V. Empirical representation of ethnic tolerance of youth in the context of intercultural of city

The article defines the level of ethnic tolerance of youth in multicultural environment of first intercultural city of Ukrainian network of intercultural cities and identified the need for a science-based approach to finding humane ways to prevent exacerbation and practical overcoming ethnic rivalries between ethnic groups.

Key words: *tolerance, ethnic tolerance, ethnicity, youth, city, multi-ethnic city, intercultural cities.*